

Catedra de istoria medicinei și farmaciei
(cond.: prof. emerit dr. I. Spielmann, doctor-docent) a I.M.F. din Tîrgu-Mureș

PROBLEME MEDICALE ÎN MANUSCRISUL „PHYSICA SEU PHILOSOPHIA NATURALIS“ AL LUI SÁMUEL ENYEDI

dr. I. Spielmann

Rolul lui Sámuel *Enyedi* (1627?—1671) în propagarea ideilor carteziene în țara noastră a fost elucidat abia în ultimii ani, deși cercetările au relevat că el trebuie să fie considerat — alături de *Apáczai* cel mai important reprezentant al ideilor carteziene și puritane în a doua jumătate a secolului al XVII-lea din țara noastră.

După 4 ani de studii la Universitățile din Olanda (Utrecht, Franeker, Leyda) *Enyedi* se întoarce în țară în anul 1653 cu diploma de doctor în medicină și teologie, fiind numit director și profesor la Colegiul din Oradea, dar practică între timp și medicina. După căderea cetății se află mai întâi la Huszt, iar în 1664 este numit profesor de filozofie la Colegiul din Aiud. Probabil din cauza ideilor sale filozofice temerare trebuie să părăsească învățământul, devenind în 1670 preot la Vințul de Jos, dar profesează abia un an după care moare.

Enyedi are meritul de a fi introdus filozofia și „fizica“ lui *Descartes* în cel mai important colegiu al Transilvaniei aflat pe atunci la Aiud. Poziția se carteziană este mai consecventă decât a lui *Apáczai*, medicul *Enyedi* reușind totodată să prezinte problemele științelor naturii cu mai multă competență decât *Apáczai*. Deși nu ne-a rămas vreo operă filozofică tipărită, nu s-au păstrat prelegerile sale de filozofie și filozofia naturii ținute între anii 1664—66, sub forma notițelor întocmite de elevul său, *Ferenc Pápai Páriz*. Sub aspectul istoriei medicinei, manuscrisul său de 379 de pagini, *Physica seu philosophia naturalis* prezintă un deosebit interes. *V. Marian* și *Z. Tordai* (1), cercetători ai operei lui *Enyedi* au putut stabili că izvorul principal al acestei lucrări îl constituie *Fundamenta phisices* (1646) a filozofului materialist cartezian olandez *H. Regius*. Cursul lui *Enyedi* — a relevat *Marian* — constituie un compendiu al operei lui *Regius*, aceasta fiind la rîndul ei o sinteză a filozofiei naturii carteziene. *Enyedi* traduce opera lui *Regius* în parte textual, comentînd-o în rest. În problemele de gnoseologie împărtășește tezele dualismului cartezian ortodox.

În manuscrisul păstrat, aproximativ 200 de pagini sînt consacrate problemelor de fiziologie și psihologie. Deoarece aceste părți ale filozofiei naturii lui *Enyedi* nu au fost analizate pînă în prezent vom da o succintă trecere în revistă a celor expuse.

Manuscrisul urmează în general capitolele cărții lui *Regius*. Definițiile în primul rînd proprietățile generale ale viețuitoarelor, expune părerile autorului (*Regius*), despre activitatea fiziologică a animalelor, păreri în general identice cu ale lui *Apáczai*. *Enyedi* aplică însă mult mai consecvent și mai concret ideile fiziologiei carteziene, iar exemplele sale atestă cunoștințele medicale aprofundate.

Capitolul de fiziologie care se ocupă cu descrierea circulației sanguine, este unul din cele mai importante (2). *Enyedi* descrie pe larg atît mica, cît și marea circulație. Spre a dovedi existența circulației, el expune o serie de fapte argumentate experimental. Se referă la ligatura arterelor arătînd că partea de deasupra ligaturii se tumefiază, iar cea de dedesubtul ei colabează, iar sîngele nu mai poate iriga această parte. Arată că medicamentele pătrund de pe piele direct în circulație. Argumentul său principal adus în sprijinul existenței circulației este „cantitatea imensă de sînge care ajunge în mod continuu din inimă în artere“. Notează cifric rezultatele experiențelor pe ciini, insistînd asupra faptului că în decursul unei ore au loc cca 300 de pulsații, timp în care din inimă pătrunde în artere o cantitate de sînge de cca 10 pfunzi. Întregul nostru corp însă nu conține o cantitate de sînge așa de imensă, iar acesta nu poate rezulta nici din digestie, urmează deci că sîngele parcurge o traiectorie din inimă în artere, apoi în vene, ajungînd în cele din urmă

iarăși în inimă. Cu alte cuvinte acceptarea existenței circulației sanguine se impune și sub aspect logic.

Experiențele pe animale și metoda matematică sînt preluate de la *Regius*, fiind în esență identice cu argumentele originale ale lui *V. Harvey*. Argumentația că medicamentele ajung de pe piele direct în circulație apare numai la *Harvey*, lipsind la *Regius*. Așadar lucrarea în manuscris a lui *Enyedi* reprezintă — după cite știm pînă în prezent — prima scriere medicală autohtonă care se referă la experiențe pe animale și la o argumentație matematică.

Enyedi expune pe larg și procesul respirației — abordînd separat expirația și inspirația — descrie procesul prelucrării bolului alimentar, excreția urinară, formarea sudorii etc. În capitolele referitoare la concepție admite împreună cu *Regius* teoria generației spontanee.

În capitolele afectate acțiunilor senzitive și motorii, *Enyedi* în spiritul fiziologiei și psihologiei carteziene prezintă separat activitatea senzorială animală și cea umană. Activitățile animale sînt, după el automate, în desfășurarea lor nu intervine conștiința. În sprijinul tezei sale detaliază procesul olfactiv, gustativ, starea de somn și de veghe la animale, iar la om locomotia, respirația spontană și activitatea mușchilor oculari. Acordă un spațiu larg descrierii uneia din tezele cele mai temerare ale psihologiei carteziene: modificările somatice (pulsul accelerat sau încetinit, paloarea și roșeața feții, tremorul mîinilor și al picioarelor etc.), însoțesc „afectele senzitive” la animale, iar la om emoțiile (*passiones animi*). Totuși trebuie să menționăm că această concepție e tributară explicației unilaterale mecaniciste a proceselor psihice.

Viziunea sa antropologică cuprinde unele intuiții evoluționiste. Urmindu-l pe medicul italian *Cardanus*, afirmă că omul diferă de animal prin statura sa înaltă și dreaptă, prin creierul său intens dezvoltat și prin dexteritatea deosebită a mîinilor.

În problemele de gnoseologie, *Enyedi* admite — ca și *Descartes* — existența ideilor innăscute. Nu împărtășește părerea lui *Regius*, care consideră că gîndirea ar fi doar un „modus” al corpului, dar nici nu îl combat ca *Apáczai* în lucrarea sa *Philosophia naturalis* și în disertația elevului său *Mátyás Fogarasi*, deși trebuia să cunoască ambele opere, dar mai ales ultima.

Adoptînd conceptul cartezian al ideilor innăscute, *Enyedi* acceptă totodată și unele teze ale fiziologiei și psihologiei senzialiste, propagate de *Regius*. După părerea sa, unele din conceptele noastre sînt innăscute, altele derivă din materialul furnizat de organele de simț. Susține teza interdependenței corp-suflet, ajungînd la unele concluzii temerare. Interdependența corp-suflet ar fi așa de strînsă, încît acestea se manifestă practic ca o singură substanță, afirmă *Enyedi*. Sub impulsul diferitelor excitații corporale, apar diferite acte de gîndire și de acțiune. Constituțiile corporale, temperamentele diferite, nasc idei, obiceiuri, acțiuni diferite. Deși mintea umană este o „substanță” diferită de corp — susține el — atîta vreme cît ea sălășluiește în corp, e legată organic de acesta. Interdependența e atestată printre altele — arată *Enyedi* — și de tulburările cerebrale grave ivite, în cazul celor atinși de epilepsie, apoplexie etc. O dată cu leziunea creierului se reduc actele de gîndire, dispar din creier chiar și engramele evenimentelor petrecute cu mult înainte. Analiza stă-

rilor psihologice ale bătrînilor dovedește același lucru. În senilitate activitatea cerebrală devine defectuoasă.

Argumentele de mai sus provin neîndoieînic din arsenalul filozofiei materialiste. Ele sînt în flagrantă contradicție cu tezele dualismului cartezian, expuse anterior. Contradicția a fost probabil resimțită și de *Regius* și elevul său *Enyedi*, căci ambii se grăbesc să adauge argumentației de mai sus teza idealistă despre imortalitatea sufletului.

Manuscrisul lui *Enyedi* prezintă o amplă descriere a structurii și funcțiunii organelor de simț. În capitolul care se ocupă cu activitatea și structura ochiului sînt dezvoltate totodată tezele principale ale „dioptrice” carteziene: legile reflecției și refracției, teoria culorilor etc.

Ultimul capitol al manuscrisului lui *Enyedi* se ocupă cu fiziologia vîrstei. Manuscrisul este neterminat, după cum reiese din confruntarea cuprinsului lui cu lucrarea lui *Regius*. Au fost omise însă numai cîteva pagini de mică importanță.

În manuscrisul lui *F. Pápai Páriz*, după paginile consacrate filozofiei naturii urmează o scurtă lucrare dietetică de 42 pagini, intitulată *Tractatus de conservanda sanitate*. După titlul lucrării *Pápai Páriz* nu menționează — ca în cazul lucrării anterioare — că ar fi opera lui *Enyedi*. La sfîrșitul manuscrisului semnează cu propria sa iscălitură. În legătură cu acest manuscris am putut stabili că el reprezintă un extras, respectiv un comentariu din cartea III-a, capitolul VI, a lucrării lui *Regius*, intitulată *Medicina et praxis medica* (1655). Zs. *Vita* a adus o serie de argumente în sprijinul afirmației că la sfîrșitul secolului al XVII-lea la Colegiul din Aiud s-au predat cunoștințe de dietetică-igienă (3). Ținînd seama de acest fapt, putem presupune că *Tractatus de conservanda sanitate* reprezintă începutul unui astfel de învățămînt. Lucrarea expune de altfel regulile de viață și de alimentație pentru toate vîrstele. Influența cursurilor lui *Enyedi* asupra contemporanilor o putem evalua în mod real numai dacă ținem seama și de faptul că cel mai important medic ardelean din sec. al XVII-lea, *F. Pápai Páriz* a însușit ideile de bază ale filozofiei carteziene în prelegerile sale. Printre elevii lui *Enyedi* se află și binecunoscutul cărturar român *Mihail Halici* „nobilus romanus, civis de Caransebes” — cum se intitula singur — rectorul de mai tîrziu al școlii de la Orăștie. Cercetările recente au arătat că *M. Halici* a fost un adept convins al ideilor carteziene și cocceiene. În catalogul cărților sale, întocmit de el însuși, apar printre altele un exemplar „defectat” al lecțiilor de filozofie ale lui *Enyedi*, 2 volume ale lui *Descartes*, scrierile cartezianului olandez *De Raai*, operele de filozofia naturii și cele medicale ale lui *Regius* (4). Este de asemenea cunoscut că între 1671—74 *M. Halici* a trăit tot la Aiud, sub numele de *Mihail de Caransebeș*, luînd parte în mod activ la discuțiile de seminar conduse de profesorul *M. Dézsi* în spiritul filozofiei carteziene și cocceiene. Prelegerile de filozofie ale lui *Enyedi* au jucat indubitabil un rol important în conturarea concepției raționaliste a cărturarului român.

Cercetările lui *Herepei* (5) aruncă o nouă lumină asupra circumstanțelor plecării lui *Enyedi* de la Colegiul din Aiud. Într-un crîmpei de poezie, scrisă de *Enyedi* în anul 1670, el se plînge în „a 6-a lună a suplicilor sale” că orașul său natal l-a „recompensat” pentru serviciile sale astfel că a trebuit să-i spună „Vale”. Oare concepțiile puritane sau

carteziene ale lui *Enyedi* au constituit motivul pentru care a fost îndepărtat de la Aiud? — Nu știm, dar e foarte posibil!

Apáczai a fost precursorul lui *Enyedi* în prezentarea filozofiei și fiziologiei carteziene. În schimb, *Enyedi* în lucrarea sa *Philosophia naturalis* ne-a dat un compendiu cartezian matur de certă valoare filozofică și fiziologică, care, atât prin bogăția datelor sale, cât și prin abordarea competentă a problemelor de filozofia naturii, depășește mult opera lui *Apáczai*. Din analiza concepțiilor sale despre fiziologia umană reiese totodată că *Enyedi*, situându-se pe poziția dualismului cartezian, și-a însușit în același timp o bună parte din argumentația materialistă a lui *Regius*. În ansamblul întregii sale activități, *S. Enyedi* trebuie să fie considerat drept unul din cei mai de seamă reprezentanți ai mișcării carteziene din țara noastră.

Sosit la redacție: 1 noiembrie 1973.

Bibliografie

1. *V. Marian*: Dintr-un caiet de școală a lui *Pápai Páriz Ferenc*, Studia Univ. Babeș—Bolyai, Seria Matematica-Fizica, Fasc. I. 1967, 123—46; *Idem*: Introducerea fizicii lui Descartes în Transilvania, în aceeași revistă, 1966, Fasc. 2, 78—81; *Z. Tordai*: A magyar kartézianizmus történelmi vázlat, Magyar Filozófiai Szemle VI, 1962, nr. 1, 54—77; 2. Textul prelegerilor de filozofia naturii a lui *Enyedi Sámuel* notat de *Pápai Páriz*, se găsește la Biblioteca Filialei Acad. R.S.R. din Cluj, Secția manuscrise, M. s. 1511; 3. *G. Tinodi*, (*Zs. Vita*): Hegedüs Sámuel egészségteni előadásai a Bethlen Kollégiumban, Orvostört. Közl. nr. 62—63, 1971, 129—34; 4. *L. Musnay*: Új adatok *M. Halici* életéhez és hagyatékához. Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények IV. (1966), nr. 1—2, 57—65; *L. Musnay*, *I. Dani*: *Halici Mihály* hagyatéki leltára. Ibidem, 67—81; 5. *I. Herepei*: Adattár a XVII. sz. szellemi mozgalmainak történetéhez. I—III. Budapest—Szeged, 1965—1966, 1971.